

УДК 347.775:340.114]:004.7.056[(477)](091)(045)

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ

Турук А.О.

Навчально-науковий інститут інформаційної безпеки
Національної академії Служби безпеки України

Статтю присвячено дослідженню історичного розвитку інституту комерційної таємниці. Послідовно проаналізовано зародження поняття «комерційна таємниця». Виділено перші нормативні акти, які закріплювали положення щодо комерційної таємниці. Охарактеризовано перше судове рішення, що стосувалося комерційної таємниці. Визначено зв'язок розвитку даного правового інституту із соціально-політичними умовами. Розкрито закріплення комерційної таємниці в незалежній Україні.

Ключові слова: комерційна таємниця, інтелектуальна власність, інформація, суб'єкт господарювання, розвиток комерційної таємниці, законодавство.

Постановка проблеми. Комерційна таємниця пронизує всі сфери господарської діяльності. Для правильного вивчення її особливостей спершу необхідно дослідити всі етапи розвитку, адже саме знання історії формування правового інституту є одним із важливих чинників формування правильної правосвідомості суб'єктів господарювання щодо комерційної таємниці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Найбільшу увагу науковці приділяють в першу чергу захисту комерційної таємниці, натомість історію розвитку такого інституту приділили дещо менше уваги. Зокрема питання формування комерційної таємниці досліджували такі фахівці: Г.О. Андрощук, І.І. Килимник, О.В. Харитонов, Г.О. Сляднева, Г.Ф. Шершеневич, А.І. Гамбург, В.В. Розенберг та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Головний недолік багатьох досліджень є зовсім вузьке виділення історії розвитку комерційної таємниці. Саме детальне та послідовне розкриття формування інституту комерційної таємниці зумовить повне розуміння причин виникнення проблем на сучасному етапі

Метою дослідження є дослідження становлення інституту комерційної таємниці, визначення передумов його формування, пояснення залежності розвитку від соціально-політичних, економічних та правових умов.

Виклад основного матеріалу. В усі часи знання надавали переваги тій стороні, яка володіла більш широкою і точною інформацією, а особливо, коли це стосувалося інформації про суперників. Закони, які б захищали інтереси виробників, їх господарів і держав від можливого витоку секретів створювалися ще в Стародавньому Римі. Саме там був прийнятий закон, що передбачав покарання у вигляді штрафу (який дорівнював подвійній величині завданих збитків) за примус чужих рабів до видачі таємниць їх господарів [16, с. 85].

З плином часу все поступово почало удосконалюватися, люди відмовлялись від натурального обміну продуктами та запровадили купівлю-продаж таких товарів, які спеціально виготовлялися для реалізації та з метою отримання прибутку. Виробники, для збільшення збуту, вдосконалювали свої товари, проте ідеї тримали в секреті. Кожен боровся за більш вигідні умови виробництва і продажу, тому згадані секретні відомості становили для них комерційну цінність і ретель-

но оберігалися. Вже в той час договори між торговцями і ремісниками містили умови щодо захисту професійних і торговельних секретів. При узгодженні умов договорів купівлі-продажу купці, лихварі і майстри користувалися інформацією, що містилась в торговельних книгах, в яких відображалась їхня діяльність і матеріальне становище. Таємниця торговельних книг охоронялася законом [13, с. 10–24]. Дані таких книг могли бути повідомлені тільки для цілей правосуддя, з фіскальних міркувань (для уточнення податків), у справах про спадкування майна, у випадках припинення існування виробництва і настання банкрутства [16, с. 85].

Подальший розвиток характеризується появою мануфактурного, фабричного та індустріального виробництва. Саме тоді зароджується поняття «промислова таємниця». Окрім цього, у світовій практиці застосовувалися терміни «торгова таємниця», «таємниця кредитних відносин», тобто назва таємниці пов'язувалася з конкретною сферою діяльності [12, с. 94]. У 30–40-ві роки XIX століття внаслідок промислового перевороту, збільшення кількості великих підприємств та виникнення конкуренції з'являється «фабрична таємниця». Р.М. Гасанов зауважив, що починаючи з даного періоду комерційні таємниці почали приносити гроші, які давали торговцям і банкірам владу, підточуючи підвалини феодалізму [11, с. 29–35]. Відтак саме тоді набуває великого значення охорона виробничих і торговельних секретів.

Перше судове рішення, що стосувалося комерційної таємниці, було винесене судом штату Масачусетс Сполучених Штатів Америки у 1837 році та стосувалося секретної технології виготовлення шоколаду. Позивач, потенційний покупець шоколадного бізнесу, подав заяву про те, що умови продажу передбачають, що відповідач-продавець передає позивачеві свою таємну формулу виготовлення шоколаду. Відповідач відмовився передавати таку інформацію і стверджував, що він має право зберігати цю таємницю та не повинен ділитися нею з іншими. Він вважав, що вимога передачі рецептури є обмеженням свободи торгівлі. В результаті розгляду даної справи суд визначив, що у спорі відсутній загальний інтерес громадськості, а такий секрет дійсно становить велику цінність для бізнесу, та не буде порушений у зв'язку з розкриттям його новому володільцеві шоколадного бізнесу [17, с. 148].

Першим нормативним актом, в якому було закріплено положення про захист комерційної таємниці стало Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року. Стаття 1864 Уложення передбачала охорону секретів виробництва на заводах і фабриках та містила покарання у вигляді ув'язнення в тюрмі на строк від шести місяців до одного року за оприлюднення робітником таємниці виробництва. Окрім цього винну особу зобов'язували відшкодувати всі збитки потерпілому. Закріплення такої норми можна вважати безперечним досягненням і великим внеском у розвиток інституту комерційної таємниці. Наступним прогресивним кроком була деталізація попередньої норми в статтях 1173, 1187, 1192, 1193 Уложення про покарання кримінальні та виправні в редакції 1885 року. Встановлювалася кримінальна відповідальність службовців промислових і торговельних підприємств (купецьких прикажчиків, осіб, прийнятих на навчання), іноді – службовців кредитних установ і посадових осіб публічних установ, що мали доступ до таємниці в силу службового становища, за розголошення «містимого в таємниці засобу, вживаного для виготовлення чого-небудь», а також за «відкриття таємниці торговельних книг», що заподіювало «явний підрив хазяїну кредиту» [14, с. 444–452].

З другої половини XIX в. з'являються різні визначення поняття комерційної таємниці, в першу чергу в сфері кримінального та цивільного законодавства. Наприклад, німецьке законодавство визначало комерційну таємницю як таємницю технічних процесів виготовлення продукції і таємницю операцій по її збуту, або таємницю виробництва благ і таємницю їх розподілу [12, с. 95].

Спочатку XX століття збереження комерційної таємниці вважали дієвим засобом захисту виробників від недобросовісної конкуренції.

Вже у 1914 році Г.Ф. Шершневич у своїх працях зазначав, що «проявом недобросовісної конкуренції визнається вивідування чужих комерційних таємниць, шляхом підкупу службовців, чи підсиленням підставних робітників» [16, с. 116]. Німецький закон 1896 року проти недобросовісної конкуренції (оригінальна назва – «Das Gesetz gegen den unlauteren Wettbewerb») запровадив відповідальність для будь-якого працівника підприємства за розголошення без дозволу ділових або промислових таємниць, які стали йому відомі в процесі роботи. Відтак особа, яка володіла цінною інформацією та з власних міркувань чи особистих інтересів, або з метою завдання збитків власнику компанії розголосила третім особам комерційні таємниці каралась обмеженням волі строком до трьох років або штрафом. В. Розенберг вказує на дві суттєві складові частини промислової таємниці – на таємницю технічних процесів фабрикації або виробництво будь-яких продуктів (фабрично-промислова таємниця) і таємницю комерційну, ділову, що відноситься до операцій зі збуту товарів, що стосується індивідуальних особливостей комерційної справи і торгової діяльності [13, с. 10].

Слід відмітити, що в ті часи регулятивна складова відносин із забезпечення охорони комерційної таємниці була досить бідною. Вся документація підприємницької діяльності занотовувалась лише в торговельних книгах. Але вже тоді за-

кріплялась непорушність комерційної таємниці. Фат'янов А.А. підвів проміжний підсумок щодо правового становища, та зазначив, що будь-які відомості визнавались комерційною таємницею на основі самого факту внесення їх в торговельні книги. В категорію комерційної таємниці також підпадала інформація особистого характеру, яку нині прийнято називати персональними даними, яка стосувалась витрат самого торгівця на власні і сімейні потреби [15, с. 170].

Можна стверджувати, що у той час комерційна таємниця в більшості випадків захищалась лише за допомогою норм кримінального законодавства. На підтвердження цієї думки варто згадати главу XXIX Кримінального уложення Російської імперії, яка закріпила відповідальність за розголошення фабричних, кредитних і комерційних таємниць. На відміну від двох перших, поняття комерційної таємниці не було розкрито, але було зрозуміло, що воно стосувалось таємниць торговельних книг.

Надалі на вітчизняних просторах розвиток інституту комерційної таємниці призупинився у зв'язку з запровадженням декрету Всеросійського центрального виконавчого комітету від 14 листопада 1917 року, створеного на основі написаного В.І. Леніним «Проекту положення про робітничий контроль». Відтоді існування комерційної таємниці було повністю скасоване в момент надання права органам робітничого контролю перевіряти всю звітність, книги обліку, а також ділове листування підприємств. В радянський період абстрактний державний інтерес був більш значущий, ніж інтерес конкретного колективу чи конкретного підприємства. Тому в наступні роки радянська влада ввела так званий «обмін досвідом», закріпивши обов'язок поширення будь-якого досягнення, наукового відкриття чи технічних розробок на безоплатній основі. Поняття комерційної таємниці було забуто аж до часів розпаду Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Проте Фат'янов А.А. вважає, що комерційна таємниця все таки існувала в прихованій формі, маскуючись під службу, а деколи навіть під державну таємницю, так як конкуренція між виробничими колективами існувала, особливо в сфері оборонного комплексу [15, с. 173].

Відродження інституту відбулось в 1990 році разом з прийняттям Закону СРСР «Про підприємства в СРСР». В статті 33 вказаного нормативного акту було сформульовано визначення поняття комерційної таємниці як «пов'язані з виробництвом, технологічною інформацією, управлінням, фінансами та іншою діяльністю підприємства відомості, що не є державними таємницями, розголошення (передача, витік) яких може завдати шкоди його інтересам». Частина друга статті 33 передбачала, що склад і обсяг відомостей, що становлять комерційну таємницю, порядок їх захисту визначаються керівником підприємства. Окрім цього Радою Міністрів СРСР було визначено види діяльності підприємств, відомості про які не можуть становити комерційної таємниці. Таке обмеження мало на меті запобігти приховуванню підприємством відомостей про забруднення навколишнього середовища та іншу негативну діяльність, яка може завдати шкоди суспільству. Остання частина статті 33 Закону

СРСР «Про підприємства в СРСР» закріпила положення, що відповідальність за розголошення відомостей, які становлять комерційну таємницю підприємства, і за порушення порядку охорони таких відомостей встановлюється законодавчими актами СРСР. Проте варто зазначити, що жодної санкції за часів СРСР прийнято не було.

Також слід нагадати, що на виконання міжнародного зобов'язання, передбаченого Угодою про торгівлі відносини між СРСР та США від 01.06.1990 року, було включено та закріплено основні засади охорони секретів виробництва в прийнятих 31.05.1991 року Основах цивільного законодавства Союзу РСР і республік. Стаття 151 передбачила, що володар технічної, організаційної або комерційної інформації, що становить секрет виробництва (ноу-хау), має право на захист від незаконного використання цієї інформації третіми особами за умови, що:

- ця інформація має дійсну або потенційну комерційну цінність в силу невідомості її третім особам;
- до цієї інформації немає вільного доступу на законній підставі;
- власник інформації вживає належних заходів до охорони її конфіденційності.

Внаслідок прийняття 16 липня 1990 року Верховною Радою Української РСР Декларації про державний суверенітет України та подальшого проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. було запроваджено принцип верховенства права та розпочато нормативне закріплення інституту комерційної таємниці.

Першим актом став Закон України «Про підприємства в Україні» від 27.03.1991 року № 887-ХІІ. Стаття 30 вказаного закону фактично перейняла визначення комерційної таємниці з статті 33 Закону СРСР «Про підприємства в СРСР». Відмінність полягала у визначенні відомостей, які не можуть бути комерційною таємницею. Відтоді обмеження припинили переслідувати таку мету, як запобігання приховуванню підприємством відомостей про забруднення навколишнього середовища та іншу негативну діяльність, яка може завдати шкоди суспільству.

Наступним важливим для інформаційної сфери нормативним актом став Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ «Про інформацію», який закріпив такі фундаментальні принципи як гарантованість права на інформацію, відкритість, доступність інформації, правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації тощо. Важливим внеском стало поділ інформації за порядком доступу на відкрити та інформацію з обмеженим доступом. Остання поділена на конфіденційну, таємну та службову інформація. Проте даний Закон жодним чином не закріпив поняття інформації, яка становить комерційну таємницю, не було визначено до якої саме категорії інформації з обмеженим доступом вона відноситься. Не було введено ніякого положення щодо її правового режиму, не встановлено відповідальності за його порушення.

Однак в подальшому згадки про комерційну таємницю знайшли місце у Законі України від 25.06.1993 № 3322-ХІІ «Про науково-технічну інформацію», в якому зазначено, що органи і служби науково-технічної інформації, яким пе-

редається така інформація, гарантують захист прав інтелектуальної власності, додержання комерційної таємниці, захист законних інтересів юридичних та фізичних осіб – творців інформації про науково-технічні досягнення (частина третья статті 10). Також закріплено обов'язок гарантування охорони комерційної таємниці у ході здійснення купівлі-продажу інформаційної продукції (частина четверта статті 15).

Нарешті 09.08.1993 року була прийнята Постанова Кабінету Міністрів України № 611 «Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці», яка закріпила чіткий перелік та зобов'язала підприємства подавати перелічені у цій постанові відомості органам державної виконавчої влади, контролюючим і правоохоронним органам, іншим юридичним особам відповідно до чинного законодавства, за їх вимогою.

Наступні згадки були закріплені в Законі України від 16.07.1999 № 996-ХІV «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», Законі України від 14.05.1992 № 2343-ХІІ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

В подальшому було прийнято ряд законів, які закріпили правовий статус державних органів та їх посадових осіб, в яких конкретизували порядок надання їм доступу до комерційних таємниць. Разом з прийняттям і внесенням змін до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення було запроваджено відповідальність за порушення режиму комерційної таємниці та її розголошення.

Значний вплив на інститут комерційної таємниці справив Закон України від 07.06.1996 № 236/96-ВР «Про захист від недобросовісної конкуренції». Його Глава 4 закріпила такі поняття як неправомірне збирання, розголошення та схилення до розголошення комерційної таємниці.

Недарма І.А. Гамбург та О.М. Фролов зазначили, що саме на сучасному етапі розвитку держави відбувається зростання ролі інформаційних ресурсів у їх діяльності [10, с. 65]. Прийняті фундаментальні Цивільний та Господарський кодекси України визнали комерційну таємницю одним із об'єктів інтелектуальної власності. На той момент вже кожен розумів, що саме від стану захищеності такої інформації залежить ефективність діяльності будь-якого суб'єкта господарювання.

Висновки. Історичне формування інституту комерційної таємниці починається ще з стародавніх часів. Не зважаючи на таку велику кількість часу, що пройшла з моменту зародження, комерційна таємниця й досі розвивається. Варто відмітити, що в сучасних умовах жорсткої конкуренції кожен розуміє як важливо зберігати і надійно охороняти інформацію, яка має комерційну цінність, адже її втрата може призвести до різного розу збитків, а деколи навіть до банкрутства. Тому для правильного подальшого формування комерційної таємниці слід ретельно вивчати історію розвитку даного правового інституту, переймати досвід інших розвинених країн світу, вдосконалювати та запроваджувати нові ефективні засоби і заходи охорони комерційної таємниці та обов'язково розумно адаптувати вітчизняне законодавство до належного рівня.

Список літератури:

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
3. Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік «Про підприємства в СРСР» від 04.06.1990 № 1529-І [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v1529400-90>.
4. Закон України «Про підприємства в Україні» від 27.03.1991 № 887-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/887-12>.
5. Основи цивільного законодавства Союзу РСР і республік від 31.05.1991 № 2211-І [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v2211400-91>.
6. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
7. Закон України «Про науково-технічну інформацію» від 25.06.1993 № 3322-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3322-12>.
8. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 07.06.1996 № 236/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80>.
9. Постанова Кабінету Міністрів України від 09.08.1993 № 611 «Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/611-93-%D0%BF>.
10. Гамбург А.І. Правове забезпечення захисту комерційної таємниці в Україні / А.І. Гамбург, О.М. Фролов // Держава та регіони : науково-виробничий журнал / Класичний приватний ун-т. – Запоріжжя, 2011. – С. 64–69. – (Право; № 2).
11. Гасанов Р.М. Шпионаж особого рода / Р.М. Гасанов. – М.: Мысль, 1989. – 254 с.
12. Кокорин И.С., Игбаева З.Р. Развитие коммерческой тайны в России (историко-правовой аспект) // Ленинградский юридический журнал. – 2011. – № 1. – С. 92–100.
13. Розенберг В. Промысловая тайна. – С.-Петербург: Типография Редакции периодических изданий Министерства Финансов, 1910. – 68 с.
14. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года / Издано проф. Имп. Училища правоведения... Н.С. Таганцевым. – 5-е изд., доп. – САНКТ-ПЕТЕРБУРГ: тип. М. Тасюлевича, 1886. – 714 с.
15. Фатьянов А.А. Очерк истории развития института коммерческой тайны в российском законодательстве имперского периода и периода возрождения рыночных экономических отношений / А.А. Фатьянов // Пространство и Время. – 2014. – № 4(18). – С. 168–174.
16. Шершеневич Г.Ф. Учебник торгового права / по изданию 1914 г. / Фирма "СПАРК", 1994. – 335 с.
17. David S. Levine, Secrecy and Unaccountability: Trade Secrets in Our Public Infrastructure, 59 Fla. L. Rev. 135 (2007).

Турук А.А.

Учебно-научный институт информационной безопасности
Национальной академии Службы безопасности Украины

ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ФОРМИРОВАНИЯ ИНСТИТУТА КОММЕРЧЕСКОЙ ТАЙНЫ

Аннотация

Статья посвящена исследованию исторического развития института коммерческой тайны. Последовательно проанализировано зарождение понятия «коммерческая тайна». Выделены первые нормативные акты, которые закрепляли положения о коммерческой тайне. Охарактеризовано первое судебное решение, которое касалось коммерческой тайны. Определена связь развития данного правового института с социально-политическими условиями. Раскрыто закрепление коммерческой тайны в независимой Украине.

Ключевые слова: коммерческая тайна, интеллектуальная собственность, информация, субъект хозяйствования, развитие коммерческой тайны, законодательство.

Turuk A.O.

Educational Scientific Institute of Information Security
National Academy of Security Service of Ukraine

HISTORICAL ASPECT OF FORMATION OF THE COMMERCIAL SECURITY INSTITUTE

Summary

The article is devoted to the study of the historical development of the institute of commercial secrets. Origins of the concept of «commercial secrets» are being consistently analyzed. The first normative acts have been highlighted, which fixed states on commercial secrets. The first court decision concerning commercial secrets was described. The connection of development of this legal institute with socio-political conditions was determined. The secrecy of commercial secrets in independent Ukraine was disclosed.

Keywords: commercial secret, intellectual property, information, business entity, development of commercial secrets, legislation.